

Այս ամենը գերազանցապէս կ'ապացուցանէ որ Օգէտս՝ առատօրէն կու տայ իր բնականներուն այն ամենայն, որ կը պահանջէ ներկայ ժամանակի կրթութեան հասարակութիւնն թէ մտաւորապէս եւ թէ նիւթապէս:

Օգէտս առնուած է նոյնպէս Օսմանցիներէն, անցեալ դարուն վերջեր՝ նապէս երկար պատահաբաժնի մը վերջը Դր Ռիբատ ծովակալէն հրամանատարութեան ներքեւ: Ի յիշատակ այս յաղթութեան՝ Օգէտայի ամենն գեղեցիկ փողոցը կը կրէ Դր Ռիբատի անունը: Օգէտս նախնապէս անշնչան բերդ էր Լ-Վէ Բէյ կամ Խօջա Բէյ կոչուած, ուր կ'ապաստանէին գլխաւորաբար յոյն ծովահէնները: Երբ անցաւ Ռուսաց ձեռքը՝ իւր դիրքն ու այլ հանգամանքներն այնչափ նպաստաւոր էին քաղաքային նաւահանգիստ կառուցողներու՝ որ քանի մը տարի ետքը, այսինքն 1794ին խոյն հիմ գրուեցաւ քաղաքին: Օգէտս կոչուելու մասին ալ հետեւեալ աւանդութիւնը կը պատմուի: Երբ նոր քաղաքացեալ եւ հիմնադիր Ռիշլիէցին դիտողութիւն կ'անեն թէ այստեղ բաւական չուր չկայ, Գաղղիացի իր պատասխանէ՝ assez d'eau՝ եւ այս խօսքերն այնպիսի մեծ կարեւորութիւն են առեր որ նոյրը մնացեր է եւ անուն դրուէր է նոր քաղաքին — բայց չըմուռ գարձուած՝ Օգէտս. (ասէ գօ = օգէտս): Ռիշլիէօ մեծ ջանք է ցուցուցած քաղաքին հիմնադրութեան եւ յաւաքացման: 1894ին Օգտատոր վերջը՝ Օգէտս քաղաքը շատ շքեղ կերպով ամենց իւր հիմնադրութեան հարիւրամակը:

(Ըր-նախ-իւր-ի-)

Կ. ՏԻՐԻՈՒՆ

Գ Ե Մ Ա Ռ Օ Ս Ս Կ Ա Ն

ՔԱՐԵԼՈՅԻՆՈՅ ԲՈՐԲՆ ԻՌ ՍՈՑԻԱԼԻՅԵՐԻ

(Ըր-նախ-իւր-ի-ն-ի- Գրէլ)

Ամօն-ն-ի-նն այն աստիճանի կը յարգուի, որ ամուսնացեալը միայն բան մը կ'արժէ, եւ պոստիսին միայն կրնայ պաշտաններու եւ պատուոյ հասնիլ: Հարեմ ունենալ անոնց թոյլ տուեալ է, որոնք կրնան շատ ծախք ընել: Ամուրի արք՝ չեն կրնար հարեմ ունենալ. ասոնք յիմար կամ պանջըր կը համարուին, որոնց անկարգութեանց ու ապշութեանց բնականաբար դիւրաւ կը ներուի: Ամուսնացեալներն իրենց մաղերուն խողովակէն կը ձանջուին, իսկ ամուրեաց վարպէն ուսող վրայն վէտ վէտ կ'իջնայ: Ըատ զարմանալի ստորութիւն է որ Բորեայի նորապսակ հարսերը խափել լուծիւն կը պահեն, բայց մանաւանդ հարսանեաց օրերը: Նոր ամուսնացած այրն որչափ ալ իւր հարսն այլեւ-

այլ խաբեպատիր խոստումներով եւ շողջորթութեամբ խօսեցնելու ջանայ, հարսը պատահաբան չի տար, մունը կը մնայ, իբրեւ անխօս ու անբան արձան, իթէ չ'ուզեր զինքը լրտեսող ընկերներուն հնչեղութեանց եւ ծաղուն նշաւակ ըլլալ: Հարսը շարաքներով իւր բերանը չի բանար, բայց եթէ՝ ստիպողական դիպաց մէջ: Հարսն իւր սկեսրաւն հետ աւելի խափել լուծիւն կը պահէ, այնպէս որ տարիներ կ'անցնին եւ հարսն անոր հետ ոչ կը խօսի եւ ոչ երեսը կը նայի, բայց եթէ կապն արձաբուրի, համեստ եղանակաւ քանի մը խօսքով խօսակցութիւնը կը փակեն: Ընդ հակառակը հարսը սկեսրին հետ հարսանիքէն անմիջապէս վերջ կրնայ խօսիլ: Ի գովութիւն քորեացի ամեն գաւառակարգի կանանց պէտք է ըսել որ իրենք անձամբ կաթ կու տան իրենց դիեցիկ մանկանց: Ամուսնի արուեստական կերպով անուցանելու վրայ ամենեւին գաղափար չունին. իրենց մայրը կորսնցընող կաթնակիր մանկունք սովամահ հը մեռնին: Եանցառ չի պատահիր որ քորեացի կինն իւր մի փակ որդին մինչեւ եօթներորդ, ութներորդ տարին կաթով կը սնուցանէ: Կովերէն ու այծերէն կաթ կ'իջնէ չեն գիտեր. թագաւորը միայն երբեմն կաթ կը խմէ: Կովէն այսպէս կաթ կը կ'իջնէ. նախ՝ բովանդակ աղբուրով կը հաւաքուի. կով մը կը պառկեցնեն գետինը, ծիծերը բարակ գաւաղանիկներով կը սեղմեն եւ կաթը թագաւորին համար ամառի մը մէջ կ'անուն: Առ հասարակ ժողովուրդը կաթը գործածելու գաղափար անգամ չունի: Բորեացի կանանց նկատմամբ ծանօթ է որ չեն կրնար խօսակցութեանց մէջ մտնել. ստորին սերնդէ կանայք շատ կը գործեն. հասարակօրէն ասոնց զբաղումն զաշտային այլեւայլ աշխատութիւն է. իսկ բարձր աստիճանի կանայք խնամով կը փակուին եւ կը հակուին, այնպէս որ առանց իրենց տիրող կամ ամուսնոյն՝ փողոցն անգամ չեն կրնար նայիլ. սակայն եւ այնպէս կանայք ընկերական մեծաբանք ու յարգանք կը վայելին: Ստորին կարգի կանանց հետ ալ յարգական խօսքերով կը խօսուի եւ ձամբու վրայ աշխուկան այն ալ աղքատ կնոջ մը տեղի կու տայ: Տղաքն իրենց կենաց տաններորդ տարին իրարմէ կը գտան. աղջկունք իրենց մարմն, իսկ մանչերը՝ իրենց հօրը բնակարանը կը մնան: Ընդհանրապէս քորեացի կանայք պշտղ եւ զարգարկոտ չեն. իրենց գլխաւոր մի միակ զարդը մատնին է: Աղք նրբաւարտ եւ վայելուչ կերպարանք ունին, սեւաշուրի եւ թխագոյն: Թէեւ փոքր ու սիրուն

ձեռունքներ գործունեայ ըլլալին կը ցուցնեն, սակայն համակ ծոյլ են: Դժուրութեան հետեւութեամբ քաղաքներն ալ դանդաղ է: Իսկ անվտանգ տեսարք ընդհանրապէս ամենեւին չարժուած էնք ընդ, հապա ծառաները զիրենք վեր վերցուցած կը կրեն: Եթէ անդուական մը քանի մ'աստիճան վեր ելել ուզէ, ծառայ մը զինք կը բռնէ, մինչդեռ ուրիշ մ'ալ ոտուրներ վեր կը վերցընէ: Եթէ այս ծորանչան եղանակաւ հասած է իւր նպատակին, ծառայք տիրոջ գգեստը կը յարդարեն եւ բերանը երկայն ծխափող մը կու տան: Քորէացիք շատ ծխամոլ են: Ծխափողն անդադար բերանին է: Ուրշափ աւելի մեծատոհմ ու բարձրաստիճան է մէկը, այնչափ ալ երկայն է ծխափողը: Եթէ գետպակով պատիլ ուզէ տերը, ծառայ մ'ալ կ'ունենայ քովը որ ծխափողը կը բերէ: Թէ հարուստ եւ թէ աղքատ արք շեն աշխատիր, միայն հնձոց եւ կիճոց ժամանակ կ'աշխատին ընտելանաբար միշտ կանանց ժիր քաղկցութեամբ: Իսկ ձմեռը կը հանգչին, կը քնանան, կը ծխեն, կը խաղան կամ բարեկամաց եւ ծանօթից յայց կ'ելլեն — առ առաւել ի յետին կարոտութեան միայն՝ յակամայ կամ լեռներէն վառելու փայտ կը բերեն:

Բնակչութիւնը ձնական ոճով են շինուած. ամէն շէնք կողմնորով կամ յարդով յարկուած է՝ կողմնորները կաւ են պատրաստուած՝ զորոնք արեւու առջեւ կը շորցնեն: Գետինը հաստ փախթ տարածուած է. ընդհանրապէս Քորէացաց ընկալարանաց կարասին շատ ալքատ է: Խցերուն մէջ կան 30 սանդիմէրը մեծութեամբ փողոյի սեղաններ, այսինքն կլոր եւ շատ անգամ գեղեցիկ զարդարուած տախտակ մը, զոր կը կրեն շորս հատ արուեստով քանդակեալ ոտքեր: — Ազգական Քորէայի մէջ շատ քիչ ծանօթ ըլլալով՝ պատուհաններն իրենց շինած թղթերով կը դրուագեն:

Օրն բերք անգամ կ'ընկալէ կ'ուտեն. իրենց գլխաւոր ուտելիքը միսն է: Ըսն միսը շատ յարգի է՝ արջատի միսն օրինոց չափաւորեալ է, եւ միայն սոմախան օրեր կրնայ ուտել: Վերակոյց ժամանակ իւրաքանչիւր որ վերջիշեալ կարճ սեղանը կ'ունենայ, որուն առջեւ գետնի վրայ կծկած կը նստի: Քորէացիք՝ չենաց սովորութեան հակառակ դգալ կը գործածեն, իսկ պատառաքաղի պաշտօնը սովորաբար մատուրները կը կատարեն: Սովորական ծաշի ժամանակ 10—15, իսկ սոմախան փառաւոր ծաշի ժամանակ 20—30 նաեւ 40 տեսակ կերակուր կը

բերուի: Սեղանէն յառաջ եւ վերջը՝ նաեւ սեղանի ժամանակ շատ կը ծխուի եւ կը խմուի. որովհետեւ Քորէացիք բարկ ըմպիլները շատ կը սիրեն: Ընդ հակառակն արիւնէ մեծապէս կը խորշին, որուն հակապատկերը կ'ընծայէ չենաստան՝ Քորէացիք ոչ արտաքին եւ ոչ ներքին պիտոյից համար ջուր կը գործածեն, անոր համար շատ աղտոտ են: Բայց արք իրենց մօրուքն շատ խնամով կը հոգան:

Ըստ քիչ Գոն ունին Քորէացիք, իսկ շաբաթական հանգստեան օր ամենեւին չունին: Բովանդակ երկիրն մէջ տարւոյն առաջին եւ վերջին օրը կը սօնուի, եւ ապա Օգոստոսի տասնօրհինգերորդ օրը: Ասէ՛ք զատ քաղաքին իւրաքանչիւր թաղն իրեն առանձին տոմական օրեր ունի ի յշառապ պատերազմի մէջ մեռած մարտիկներու: Ընտանեաց մէջ վերջապէս կը սօնուի ծննդեան 61. տարեկարձը, որ օրը ամէնէն աղքատ գերոյն համար ալ աշխատելու պարտաւորութիւնը կը դադրի եւ ինք զինք նկատողական կենաց կու տայ: Ամէն ընտանեաց մէջ ծերունիք առանձին խնամով կը հոգացուին: Տօներու ժամանակ պանդոկները կրնան բաց մնալ, ընդհակառակն միւս օրերն ոչ որ կրնայ երեկոյեան զանգակահարութիւնէ ետեւ տնէն դուրս ելլել: զանցաւորութիւնը ծանր կը պատժուի: Հսկողութիւնն ընդհանրապէս շատ խիստ է. ոչ որ կը ինչայ առանց անցագրի բնական քաղքէն հեռանալ. ասոր համար Քորէացիք անցագիրն միշտ քովքնին կը կրեն: Անցագիրը բովանդակութեան համեմատ՝ փայտի, եղջեր կամ ոսկի վրայ գրուած կ'ըլլայ:

Քանի մը խօսք ալ՝ երկիրն օդաբաժնին եւ բերքերուն վրայ: Քորէայի կլիմայն բաւական բարեխառն է. միայն հիւսիսային կողմը դառնալուն հով կը փչէ, թէեւ հարաւային մասին մէջն ալ ձիւնը Մայիսի մինչեւ մեկնը կը գտնի վրայ անհալ կը մնայ երբեմն: Թուլիս 15էն մինչեւ Օգոստոս 15, կանոնաւոր հովը (monsoon) փոխուելով՝ սաստիկ փոթորկներով անձրեւալայն ժամանակը կը սկսի: Գարունն ու աշուն շատ սքանչելի են: Օրբերդ կը հաստատուի թէ կլիմայն շատ առողջարար է, ինչպէս կը ցուցնէ շատ հօտիւայ եւ ծերաւուրց անձանց նշանաւոր թիւը:

Ծանդէպս կը հաստատուի թէ բնութիւնը Քորէայի վրայ իրեն խորթ մայր նշայած ըլլայ:

¹ Տես այս թիւագ 46, 48-եանց ափսոսի դործածութիւնը, վերադարձ յորտաճը, ուր մարտամարտար նկարագրած էր այս ազգին պիտին դործածելու միջոցութիւնն եւ միանգամայն ափսոս ծխելու կազմաները:

Քայսէր եւ անուանեալ հաւատարապէս առատ կը գտնուին: Գունակ գունակ ծաղկանց խառնուածք կը զմայլեցնեն մարդուս աչքը: Քորեայի անտառաց եւ խոխոմաց մէջ սեգ կը բարձրանան Եւրոպիոյ պլեյսալ ծառերը. զոր օրինակ կային՝ կաղամախի, եղեւնի, ցարաւի, թմբի, եւ այլն: Հարաւային մասին ամէն կողմերը հնդկեղեգ կը բուսին եւ այլ բազմաթիւ բոյսեր: Ախոս որ լեռնաց անտառային զարդը չմերկացնելու օրէնք չկայ տեւութեան մէջ: Արգաւանդ գտահին ամէն տեսակ ցորենեղեն յառաջ կը բերեն. ցորեն, թուխ ցորեն (polygonum fagopyrum), եգիպտացորեն, գարի, կորեակ եւ ընտիր բրինձ, ամէն զատ բակլայ եւ ուրիշ ամէն տեսակ խաւարտ: Բառաջագոյն բամբակը կը բերուէր ձինստաւնէն, որ ամէն հնարաւոր եղանակաւ կը ջնադար որ քորեայի մէջ մշակուի, սակայն քորեայի գետպաններն այժմ կարելոր բուսոյն սերմը փախցնելով՝ քորեայի մէջ ալ մշակելու սկսան: Այլեւայլ միգատու ծառեր ալ զոր օրինակ սալորենի, գեղջինի, ծիրանի, եւ այլն, քորեայի մէջ սովորական են, բայց առատ անձրեւի պատճառաւ ջրոտ եւ անհամ կ'ըլլան: Օբբէրը շատ տեղեր որթատունկ ալ տեսած է, եւ խաղողը շատ կը գովէ: Շատ նշանաւոր է քորեական բոխնեղ (panax ginseng), այն պատուական բժշկական արմատն որ ի ձինստաւն ոսկով կը կտուին:

Քաջամարտ որսորդին սրտի մեծ ցնծություն կը պատճառեն Քորեայի անասունները: Վագրի այլիւսյա տեսանքեր, յովազ եւ ընձառիւն, երկրին պատիւն են, եւ որով ըստ մահ բազմամիտ ընճ կը տանին: Վագր որսաւոր Նամբո առանձին զոհներով կազմուած է: Դեռնոտ կողմերու անտառներու մէջ կը զեգեերին խուռ բազմութեամբ արջ, եղջերու, այծեամբ, վայրի խոզ, անիւն ու անճամար աղուռ, աքիս, կաքքե (mustela martis), գորշուկ, սամյոյ, սկիւռ: որ պատասկանաւորուող կը մատակարարէ. փափան, կաքա եւ դարձեալ բազմամիտ ըրային թռչունք կը վխտան ճահճներու մէջ. իսկ փայտերու բարձր գագաթներու վրայէն կը սաւառնին լայնաթիւ երգիչներ եւ վիճիկարի անգղ եւ այլ եւս սիւրաւոր, յափառարի թռչունք:

Անաստասյանը չէ գարգացած, թեև երկիրն արճառի ամեն տեսակներն ունի: Ոչխար, այծ եւ խոզ շատ բխի կը պահեն: Թեթր ու սիրուն նժույզներն՝ որոնցով՝ Վարդապետը փոխընդմիջ կը կատարուի, գլխաւորաբար բաւեցարար կողմէն:

նայ: — Ըստ Օրբելիի՝ Ասիոյ մէջ ամենէն աւելի շատ մետաղ ունեցողը ֆորէան է: Իսկ յետագայ քննիչք չափազանց ստուարացուցին. բայց ստոյգ է որ լիւրանց մէջ ոսկւոյ, արծաթի, պղնձի, երկաթի քանակներ ըստ. ըստ զգործիքի նաեւ քարածուխ (°), կապար, անագ, զարդեկ (arsenic), եւ այլն, եւ այլն: Բայց կառավարութիւնը մեծ ինստիտ կը հսկէ այս հարստութեանս մասը վրայ, եւ մահճու պատժով արգելած է շահագործութիւնը:

Հուսկ ապա յիշատակենք նաև Գորես-
ցւոց առականոր աստութեանց մըջ իմ քառնիւ-
ղբորը: Որո՞նք քի՜նն երեք ոտք երկայն են, կըն-
նանանակէ: Ո՛վ զիտն ասիկայ: Ներկայիս քի-
թի՞մ, կը նշանակէ՞ զէս: Գնա՛ թրմին եր-
կայն քի՞նն նայէ, կ'ըստի այն մարդուն՝ որ
անիրաւութեան մը Հատուցում պիտի ընէ:
Փառք Նստուռն, քի՞նն երկու ծակ ունի՞
քի նշանակէ՞ Վա՛ս արկածը շատ նշանաւոր էէ:

Գիտուններէն ոմանք կը Հաստատեն թէ
Քորէայի բնակչաց Համար մեծ բախտ մըն է որ
Ճափոնական նորագոյն քաղաքակրթութիւնը հոն
այ տակաւ մուտ կը գտնէ:

L. G. R.

[illegible]

Մ. ԶԱՆՑԻԱՆԻ ԳԵՐԱՅԵՐԵՐՆ

(Ի)բիւստեն շողեկառօք երկու ժամ հե-
ռու՝ Տիվաշա կայարանն էր մէկ ժամ կարմ-
րանիշ ուղիէ քալելով կը հասնուի Սան Բան-
ցիան գիւղին: Ինչպէս շողեկառօք ճամբան,
նշնայեալ եւ աւելի ոտից ճանապարհն քարաշատ
եւ ժայռուտ է: Այստեղ ծառ գրեթէ չի մտնիր,
եւ անտառն հազիւ արմատ փգելու տեղ կը
գտնէ:

Դէտ ժամէն կ'անցնիմ Աղուեսաձորին (Lisica Dolina) բերնին վրայէն, որ ջարդախ քարերով կ'անդգրկուի մէն է. առաջին անգամ ասկէ կը տեսնեմ Ս. քանդակին եկեղեցւոյն աշտարակը, ցցուած քարերու կարկանդեւոր մէջէն, որ քաջաբերութիւն կ'ազգէ այս տիտուր առապարներու մէջ Թափառողին: Ճամբան աջ կողմը կը շնդի. ալ քերթ գետին բեւեռած կը զգուշանամ շնդ արահ ճանաչելու վրայ քարերու զգուշանելու: Նշոյ միջոցին հեռուէն ակնսը կը